

УДК 81'367.633:81'373.611

Світлана Галаур

ПРОСТОРОВЕ ЗНАЧЕННЯ “НАПРЯМ РУХУ З МЕЖ ЛОКАТИВНОГО ОРІЄНТИРА” НА ТЛІ ПРЕФІКСАЛЬНО-ПРИЙМЕННОЇ КОРЕЛЯЦІЇ

Пропоновану статтю присвячено аналізу префіксально-прийменникової кореляції як актуалізаторові семантики речення “напряму руху з меж локативного орієнтира”. Особливу увагу зосереджено на валентній організації синтаксичної структури, на безпосередньому та опосередкованому вияві в ній узгодження префікса й прийменника. Установлено моделі й субмоделі префіксально-прийменникової кореляції, описано їхні значення.

Ключові слова: дієслівний предикат, префіксально-прийменникова кореляція, безпосередній / опосередкований вияв префіксально-прийменникової кореляції, локативні відношення, локативний орієнтир.

Проблема семантичного зв'язку між префіксами й прийменниками викликала стійкий інтерес у мовознавців упродовж кількох століть. Її розв'язували в різних аспектах: синтаксичному (В. В. Виноградов, В. Г. Войцехівська, Н. П. Гальона, Г. О. Золотова, М. Д. Лєсник, О. М. Пешковський, М. М. Прокопович, О. С. Скоблікова та ін.), семантичному (Ю. Д. Апресян, Л. В. Ємельянова, Ю. П. Князєв), семантико-синтаксичному (І. Р. Вихованець, М. І. Степаненко), когнітивному (В. О. Плунгян, Л. Ферм). Усі дослідники однак не виступали в тому, що префіксально-прийменникова кореляція функціонує в реченні як комплексний засіб вираження найрізноманітніших відтінків просторового плану змісту. Метою пропонованої розвідки є вивчення

специфіки актуалізації префіксально-прийменниковою кореляцією семантики “напряму руху з меж локативного орієнтира”.

На формування плану змісту речення “напряму руху з меж локативного орієнтира” впливають різні чинники. Це, зокрема, функціонування в ролі предиката дієслів руху, переміщення, каузально-моторної дії, префіксально-прийменникова кореляція, особливе лексико-семантичне заповнення правобічної позиції.

Щодо останньої, то її обіймають іменники з ядерною семою “внутрішній простір”. Це лексеми – назви 1) закритого тривимірного простору (житлових, господарських будівель, споруд і їхніх частин, приміщень адміністративного, побутового, соціального, культурного, освітнього або будь-якого іншого призначення), 2) відкритих, проте обмежених просторів (населених пунктів та їхніх частин, держав, функційних територій, місць громадського користування та відпочинку, невеликих відкритих місцевостей тощо), 3) конкретних об'ємних предметів, здатних уміщувати певну кількість чогось, 4) різноманітних середовищ, 5) органів та частин організму людини або тварини: ...*Мілена наосліп вичовгалася з кабінету й щільно примкнула за собою двері* (О. Забужко); *З поля прилетіла золотиста іволга* (М. Сингаївський); *Хлопчик-поводир витягнув з полотняної торби коштовний магнітофон “Кварк”*

© С. Галаур, 2012

чернівецького виробництва, підвів шнур до електричної розетки в хаті й увімкнув мінусову фонограму (В. Кожелянко); Волин випірнув із води, вмить був на березі (Ю. Покальчук); Із серця вирви сумнів потай, неначе заржавілий цвях (Д. Павличко). У ролі адвербіального поширювача виступають метонімічні номени, утворені на основі відношення між найменуванням конкретних предметів, що можуть бути тарою, та назвою наповнювачів, а також лексичні одиниці на зразок *полювання, робота, урок* тощо, які позначають локативно-процесуальні реалії, синсемантичні лексеми із загальнопросторовим значенням *край, країна, сторона* й т. ін.: *Не сказавши нікому й слова, Мотря вхопила півня за ногу, витягла з борщу та й дала драла з хати* (І. Нечуй-Левицький); *Ти прийшла з роботи – та в гамак, а в мене в попереці аж гуде!* (О. Коломієць); *Серце розкриває обійми і тим розлогим нивам, що, порвавши кайдани, збудились до нового життя, і тим дітям повітря – вільним птахам, що з далеких країв прилетіли до нас у гості...* (М. Коцюбинський).

Найвищу функційну активність виявляють речення з префіксально-прийменниковою кореляцією $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$. Із прийменником *з / зі / із* корелює здебільшого префікс *ви-*, утворюючи безпосередній різновид префіксально-прийменникового узгодження: *По хвилі [звірок] вискочив знову на дерево, вмостився зручно на гілці навпочіпки, сів, як татарин, ще й в строкатім халатику, – виштовхнув з рота горішок і почав його пильно розглядати, тримаючи передніми лапками* (І. Багрянний); *А тим часом із діброви / Козак виїжджає ;/ Під ним коник вороненький / Насилу ступає* (Т. Шевченко); *Скирда деякий час стоїть, немов роздумує, а потім бере кухоль і виходить з хати* (О. Коломієць); *Він поважно витягає з портсигара жовту елегантну сигару й одкушує кінчик, плюючись і витираючи масні, спухлі, надто червоні губи* (В. Винниченко). Цей префікс не має однойменного відповідного прийменника й утворює співвідносну пару з прийменником *з / зі / із*, оскільки між ними “існує повна смислова відповідність”, що полягає у вираженні “одного напрямку руху – зсередини назовні” [3, с. 61]. Не зважаючи на різнофонемену організацію, кореляцію $\text{pref}[\text{ви-}] \leftrightarrow \text{prep}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$ слід прирівнювати до повного безпосереднього різновиду.

Поряд із префіксом *ви-* в структурі дієслів-предикатів спорадично зафіксовано й інші форманти – носії аблативної семан-

тики, які утворюють із ним безпосередній тип кореляції. Вони беруть активну участь у формуванні загальної семантики речення й конкретних її диференційних значень. Так, префіксально-прийменникова кореляція $\text{pref}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$ уносить до плану змісту речення відтінок “напряму руху з однієї точки в різні боки”, $\text{pref}[z / z\acute{i} / z\acute{o} / \acute{i}z / \acute{i}z\acute{i} / \text{с-} / \acute{i}c\text{-}] \leftrightarrow \text{prep}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$ – відтінок “напряму руху з різних точок в одну точку”, пор.: *Розносився з ями над табором тихий чумацький реквієм* (О. Довженко); *Цілий день і країна нудилась: З чорних хмар розливалися струмні по ній, / З чорних вії моїх сльози котились* (О. Олесь) і *Односельці, що збіглися з сусідніх дворів, голіруч ловити kota побоялися – накинuli сітку* (Зоря Полтавщини, 15 лютого 2009); *З приморських степів, із Криму і навіть з далекої Кубані з’їжджалися сюди наймачі* (О. Гончар). Зауважимо, що в реченнях із префіксально-прийменниковою кореляцією $\text{pref}[z / z\acute{i} / z\acute{o} / \acute{i}z / \acute{i}z\acute{i} / \text{с-} / \acute{i}c\text{-}] \leftrightarrow \text{prep}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$ префікс та прийменник не лише вказують на ідентичні локативні відношення, але й мають формальну тотожність. Однак повній безпосередній кореляції не характерна висока продуктивність щодо вираження змісту “напряму руху з меж локативного орієнтира”. Таке явище пов’язане зі спеціалізацією префікса *з / зі / зо / із / ізі / с- / іс-*, який є носієм семи “рух із поверхні чогонебудь”, а “співвідносний із ним локатив виражає значення вихідного пункту руху, що локалізується на поверхні просторового орієнтира, та напрямку руху – вгору або вниз щодо поверхні просторового орієнтира” [2, с. 167]. Отже, синтаксичні конструкції з повною безпосередньою кореляцією регулярно репрезентують семантику “напряму руху з поверхні локативного орієнтира, що знаходиться на вертикальній осі: рух згори вниз або рух знизу вгору”: *Вишневий вітер / Вишневий цвіт / З вишневих віт / Вишневий вітер / Звіває з віт* (І. Драч); *Волин слухняно зліз з дерева і подався на галявину* (Ю. Покальчук); *З берегів збігають явори, / Мов хребет коня, блискоче нива* (Д. Павличко); ...[Ганнуся] *на півдорозі зіскочила з воза* (О. Забужко). Маркером плану змісту “напряму руху з меж локативного орієнтира” в реченнях із кореляцією $\text{pref}[z / z\acute{i} / z\acute{o} / \acute{i}z / \acute{i}z\acute{i} / \text{с-} / \acute{i}c\text{-}] \leftrightarrow \text{prep}[z / z\acute{i} / \acute{i}z]$ виступає іменник, визначальними семами якого є “внутрішній простір” або “речовинність”: *Висхла, старомодна, напружено-велична постать, трібно спіраючись на палицю з срібним гострим наконечником,*

помалу підводиться і сходить із авто (В. Винниченко); Марко скочив з машини і швидко підійшов до людей, які весело придивлялись до того темного клубочиння, що до цієї миті звалось тюрмою (М. Стельмах); З гущавини звисає тарзанка (В. Діброва); ...потім знову зринув її [дівчини] голос, як з каламутної води, ніби вторячи дитячому ячінню, але вже тихше (І. Багрянний).

Щодо префікса *від-/віді-/од-/оді-*, то він корелює з прийменником *з / зі / із* лише в тому разі, коли входить до складу дієслова зі значенням “доставляти” або “відправлятися”: *Коли стався чорнобильський вибух, його [хірурга] хотіли відвезти з Києва до Одеси* (Ваше здоров'я, 17–23.03.2009); *Коли ми від'їздили з Києва, то [князі] вже збиралися [в похід]* (В. Малик).

Безпосередню префіксально-прийменникову кореляцію з прийменником *з / зі / із* утворює префікс *пере-*, що зорієнтований на реалізацію лативно-аблативних відношень і містить указівку на “завершення переміщення суб'єкта / об'єкта з однієї точки в іншу з метою змінити місце свого перебування”: ...[Оксана] *виглядає, чи не їде [Ярема] / З боярами в гості – / Перевезти із келії в хату на помості* (Т. Шевченко); *Микола Вороний переїхав з Варшави до Львова* (Високий замок, 3 червня 2010); ...*Іван перебрався з села до міста, купив собі каменицю, оженився – вже жінку попід руку водить* (Українські народні казки).

Лативні префікси, перебуваючи в тісному взаємозв'язку з прийменником *з / зі / із*, утворюють із ним опосередкований тип кореляції. Продуктивністю наділена кореляція $\text{pref}[\text{при-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$: префікс *при-* інформує про подолання певної відстані для переміщення з початкової точки руху в кінцеву, тому семантично узгоджується з прийменником *з / зі / із*: [Столяр] *Приносить з комори глечик* (Є. Гуцало); *Батько приїхав з Туреччини в Україну* (Ю. Покальчук); *Батько, траплялось, поводився дивно, ніби чувся винуватим і хотів якось свою вину направити, – раз, приміром, привіз Ганнусі з ярмарку шовкових бинд* (О. Забужко); *Гунни ...приїшли з неіснуючих пустинь і пішли в неіснуючі ліси* (Ю. Андрухович).

Кореляція $\text{pref}[\text{в-/вві-/ві-/у-/уві-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$ пов'язана із вказівкою на те, що початкова точка руху розташована безпосередньо біля кінцевої: *Задоволений зі свого дипломатичного маневру, Макар Іванович заклеював лист, коли з другої хати, як бом-*

ба, влетів його чотирилітній синок (М. Коцюбинський); ...*з уст вливається в уста єдине – Білорусь і Колас* (М. Сингаївський); *Тим часом увійшов з сіней хазяїн* (Б. Грінченко). У формуванні цього диференційного значення бере участь префікс *в-/вві-/ві-/у-/уві-*, який, здебільшого сполучаючись із дієсловами руху, не імплікує семи “подолання суб'єктом відстані для переміщення в кінцевий пункт руху”. Варто звернути увагу, що цей тип кореляції функціонує тоді, коли 1) приміщення, куди потрапляє суб'єкт при переміщенні, є закритим, 2) спостерігач перебуває в межах кінцевої точки, 3) для мовця виступає важливою вказівка на початковий пункт руху, а кінцевий пункт руху або ж відомий, або ж не суттєвий [4, с. 70].

Подеколи в опосередковане узгодження з прийменником *з / зі / із* вступають префікси *над-/наді-/надо-* та *під-/піді-/підо-*. Речення, що мають у своєму складі модель кореляції $\text{pref}[\text{над-/наді-/надо-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$, повідомляють про напрям руху з меж локативного орієнтира кількох суб'єктів: *З гімназії, де вчився Сашко, також надходили один за одним юнаки* (Ю. Покальчук); ...*дерева надійдуть із лісу* (О. Забужко). Кореляція $\text{pref}[\text{під-/піді-/підо-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$ властива реченням, у яких ідеться про початковий пункт руху, однак важливою із семантичного погляду виступає й кінцева точка руху, що локалізується біля об'єкта: ...*до труни з кленового безсмертя / Шекспір підходить з глибини століть* (І. Драч); ...[вельможа] *з рукава й підсуне йому [хабар] нишком* (І. Багрянний).

На крайній функційній периферії перебувають синтаксичні структури з префіксально-прийменниковим типом кореляції $\text{pref}[\text{за-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$ та $\text{pref}[\text{до-/ді-}] \leftrightarrow \text{rprer}[\text{з / зі / із}]$. Наголосимо, що префікс *за-*, крім чіткої інклюзивної семантики, є виразником і темпорального значення, оскільки повідомляє про намір суб'єкта перебувати в кінцевій точці руху деякий час. Саме цим можна пояснити те, що для речень із дієслівним предикатом, який містить у своєму складі префікс *за-*, репрезентація значення “старт” не є релевантною. Виняток становлять синтаксичні конструкції, у яких основний носій валентності реалізує семантику “везучи, доставляти щось з одного місця до місця призначення”: *Компаніям-імпортерам немає потреби вигадувати різні хитрощі, щоб безмитно завезти товар із Росії* (Кременчуцька панорама, 9 жовтня 2008); *Знаменита нині “Тошиба” з'явилася у Мельниченка*

в лютому 2000 року – незабаром після того, як “Укрспецекспорт” завіз з Японії велику партію пристроїв звукозапису для потреб СБУ (Українська правда, 1 липня 2005); У Майданському лісництві побудували тригектарний вольтер і минулого літа завезли з Німеччини (місто Гера) перших шість зубрів (Урядовий кур’єр, 16 січня 2010). Кореляція $\text{pref}[\text{до-}/\text{ді-}] \leftrightarrow \text{pref}[\text{з}/\text{зі}/\text{із}]$ зазвичай знаходить свій вияв тоді, коли дієслово руху, переміщення, сполучаючись із префіксом, зазнає метафоризації та переходить до розряду дієслів сприйняття: *Іноді з п’ятого поверху до Павла на третій долинують звуки “фоно”* (П. Вольвач); *Із відчинених вікон якщо й долинала якась музика, то тільки радянська естрада* (Ю. Андрухович); *В цю мить з хатини донісся розначливий дівочий зойк* (В. Малик).

Опосередкована кореляція виникає також між прийменником $\text{з}/\text{зі}/\text{із}$ та транзитивним префіксом *про-*. Поєднуючись з останнім, дієслово-предикат стає синсемантичним і зумовлює обов’язкову появу в реченні адвербіального поширювача зі значенням шляху руху. Правобічний конститuent транзитивної семантики може бути не експлікований у реченні. Це спостережено особливо в тих синтаксичних конструкціях, де на правах локативного компонента перебувають два поширювачі – виразники значення “початковий пункт руху” та “кінцевий пункт руху”: *...ця подорож – однаково що з Петербурга до Парголова проїхати* (О. Іваненко); *З половецьких піль на Руську землю простелилась Ігореві путь* (Н. Забіла). Цікавою деталлю є те, що за відсутності припредикатного конкретизатора зі значенням “фініш” речення стає беззмистовним (пор., наприклад, *...ця подорож – однаково що з Петербурга проїхати*).

Речення з префіксально-прийменниковою кореляцією $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}[\text{від}/\text{од}]$, що виступають репрезентантами плану змісту “напряму руху з меж локативного орієнтира”, належать до розряду непродуктивних синтаксичних конструкцій. Причина цього – семантична поліфункційність прийменника *від/од*. Основне його значення – “рух від крайньої точки просторового орієнтира”. Водночас розглядуваний прийменник може зазнавати нейтралізації й набувати іншої семантики – “рух із меж локативного орієнтира”. У такому разі послідовно виявляє себе принцип жорсткої лексико-семантичної обмеженості на рівні предикатної та правобіч-

ної позиції. Функцію основного носія валентності виконують зазвичай лише префіксальні дієслова руху, що програмують у позиції справа іменники – найменування метонімічного простору. Основу метонімічної номінації, про яку йдеться, “становлять відношення “істота (людина) → приміщення, у якому мешкає, перебуває в певний час людина, господарська ділянка, на якій розміщені садибні будівлі та місце біля них”, “істота (тварина) → приміщення, у якому утримуються свійські тварини, огорожене місце, куди їх заганяють на ночівлю, відпочинок і т. ін.” [5, с. 79]. Слід підкреслити, що речення з аналізованою префіксально-прийменниковою кореляцією належать до структур із синкретичним типом детермінації, у яких локативно-директивне значення перехрещується з об’єктним.

У семантичне узгодження з прийменником *від/од* найчастіше вступає префікс *ви-*: *Старий граф частенько заходить до молодої принцеси і, коли виходить од неї, не знає, в кого був: у королеви, в черниці, в засушеної старої дівки, в молодесенької наївної фантастки, в архаїчної героїні* (В. Винниченко); *Я вискочив від сусіда на той ганок* (Україна молода, 26 жовтня 2006); *Мойсей вийшов від фараона й молився до Господа* (Біблія); *Він вийшов від корів* (О. Маковей). Префікс і прийменник значеннєво подібні, оскільки “марковане директивне значення префікса *ви-* (зсередини з перетином меж) не суперечить значенню <...> орієнтації *від* кого, що, як відомо, теж може позначати переміщення «зсередини»” [6, с. 128].

Не є індиферентним щодо сполучення з прийменником *від/од* і префікс *пере-*: *Олена Скоропадська переїхала від родини на окреме помешкання у Берлін* (Хата скраю, 14 квітня 2009); *Вони перебралися від батьків у власну оселю* (Провінційка, 27 вересня 2007).

Опосередкований тип префіксально-прийменникової кореляції утворюють прийменник *від/од* та префікс *при-*, указуючи на рух з меж локативного орієнтира з подоланням певної відстані: *Щодня від неї [Марії Олександрівни] прибігала Мотря з якимись записочками* (О. Іваненко); *...князь Володимир відкрікся від старих богів і привіз від ромей нових, як кажуть, справжніх* (В. Малик); *Та се хтось прийшов від мого цимбори!* (Українські народні казки).

У формуванні плану змісту речення “напряму руху з меж локативного орієнтира” бере участь і префіксально-прийменникова кореляція $\text{pref} \leftrightarrow \text{prep}[\text{зсередини}/\text{ізсередини}]$.

Прийменник вторинного походження *зсередини / ізсередини* завдяки своїй моносемантичності виражає значення “із меж” чітко, самостійно й допомагає створити семантичний фрагмент “напрямок руху з меж локативного орієнтира: напрям руху зсередини локативного орієнтира”. У відношенні родо-видової залежності перебувають значення “напрямок руху зсередини локативного орієнтира” і “напрямок руху з умовного центру локативного орієнтира”. Конститування останнього пов’язане з уживанням прийменників *з-серед* та *з-посеред*, які вказують на “вихідну точку руху, що міститься <...> у центральних межах внутрішньої частини предмета” [1, с. 290]. Речення з префіксально-прийменниковою кореляцією **pref ↔ prep[з-серед]** та **pref ↔ prep[з-посеред]** виступають не як ізофункційні, а як синонімічні синтаксичні одиниці, оскільки прийменник *з-посеред* уносить до плану змісту конструкції відтінок поширення в просторі. Прийменники *зсередини / ізсередини, з-серед, з-посеред* безпосередньо корелюють із префіксом *ви-*, що виконує конкретизаційну функцію: *Скибки розпались, і зсередини [кавуна] випав червоний вовк* (І. Нечуй-Левицький); *Вийшов з-серед народу красень-молодик* (Н. Забіла); *...висунувся з-посеред товпи старий кремензний козак* (А. Чайковський); *Із-посеред кукурудзи вихилилася постава господаря* (І. Франко).

Отже, безпосередня й опосередкована префіксально-прийменникова кореляція в реченнях зі значенням “напрямок руху з меж локативного орієнтира” уточнює основний план змісту, вносить до нього додаткові семантичні відтінки. Широкий спектр її моделей та субмоделей уможливорює осмислення функціонування аналізованих синтаксичних структур в аспекті їхньої ізофункційності й синонімії, тому про повне витлумачення порушеної проблеми немає і мови, вона потребує подальших досліджень.

Література

1. Безпояско, О. К. Граматика української мови. Морфологія: підручн. [Текст] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
2. Безпояско, О. К. Морфеміка української мови [Текст] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 212 с.
3. Войцехівська, В. Г. Прийменникове керування дієслів з префіксом *ви-* [Текст] / В. Г. Войцехівська // Синтаксична будова української мови (Синтаксичні категорії і зв'язки). – К.: Наук. думка, 1968. – С. 57–66.

4. Емельянова, Л. В. Семантико-синтаксический и логический аспекты сочетаемости приставочных глаголов перемещения с предложно-падежными конструкциями направления: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 [Текст] / Емельянова Лариса Валерьевна. – Великий Новгород, 2003. – 166 с.

5. Степаненко, М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: монографія [Текст] / М. І. Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.

6. Ферм, Л. Выражение направления при приставочных глаголах перемещения в современном русском языке. К вопросу префиксально-предложного детерминизма [Текст] / Л. Ферм. – Stockholm: Uppsala, 1990. – 188 с.

Svitlana Galaur

SPATIAL MEANING ‘DIRECTION OF MOVEMENT OUTSIDE OF LOCATIVE REFERENCE POINT’ ON THE BACKGROUND OF PREFIXAL-PREPOSITIONAL CORRELATION

The article deals with the problem of analysis of prefix-prepositional correlation as a reflector of sentence semantic ‘direction of movement outside of locative reference point’. The main attention was paid to valence organization of syntactic structure and direct and mediate variation of correlation in it. Models and submodels of prefix-prepositional correlation were singled out and then meanings were described in the article.

Keywords: *verbal predicate, prefix-prepositional correlation, direct and mediate variation of prefix-prepositional correlation, locative relations, locative reference point.*

Светлана Галаур

ПРОСТРАНСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ “НАПРАВЛЕНИЕ ДВИЖЕНИЯ ИЗ ГРАНИЦ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ОРИЕНТИРА” НА ФОНЕ ПРЕФИКСАЛЬНО-ПРЕДЛОЖНОЙ КОРРЕЛЯЦИИ

Предлагаемая статья посвящена анализу префиксально-предложной корреляции как актуализатору значения предложения “направление движения из границ пространственного ориентира”. Особое внимание уделено валентной организации синтаксической структуры, непосредственному и опосредствованному проявлению в ней согласования приставки и предлога. Установлены модели и субмодели префиксально-предложной корреляции, описаны их значения.

Ключевые слова: *глагольный предикат, префиксально-предложная корреляция, непосредственное / опосредствованное проявление префиксально-предложной корреляции, локативные отношения, локативный ориентир.*

Надійшла до редакції 17.02.2012 р.